

О. Х. Юлдашев

заступник директора Інституту
права Міжрегіональної академії
управління персоналом, канд.
юрид. наук, доцент

КОНЦЕПЦІЯ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ В УКРАЇНІ В АСПЕКТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Напрями діяльності в сфері підвищення якості освіти.

Постановка завдання. Необхідність адаптації вітчизняної освіти до європейського рівня впливає з вимог життя, відображених у найважливіших політичних документах. Серед останніх — Рішення Державної Ради європейської і євроатлантичної інтеграції України № 3 «Про Державну програму підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України на 2004—2007 рік», Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004—2007 рік, Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004—2007 рік, підписані Головою Державної Ради, Президентом України Л. Кучмою 2 грудня 2003 року.

Одним із практичних напрямків реалізації задачі інтеграції нашої країни у загальноєвропейський освітній простір є участь у Болонському процесі. Суть цього процесу у формуванні вищої освіти на наукових дослідженнях. Звернемо також увагу на завдання створення Зони європейської вищої освіти одночасно зі створенням Зони європейських наукових досліджень — два основних принципи суспільства, заснованих на знаннях.

Підхід, що пропонується (у рамках авторської концепції), заснований на спробі інтеграції цих двох сфер, досягненні такого стану, коли науковий «вихід» — наукові результати — є «входом» в освітню діяльність. Тобто, навчальний процес повинен стати як би продовженням наукового, полігоном для апробації (вченими-викладачами або ж викладачами-інтерпретаторами) та засвоєння (тими, хто навчається, підвищує кваліфікацію) нових наукових ідей, пропозицій, найкращих зразків світового досвіду на рівні знань і вмінь.

При розробці цього підходу нами оцінювалися два шляхи. Перший — це «підтягування» рівня національної освіти до загальноновизнаного у світі. Разом з тим, прагнути до наявних зразків, так званих міжнародних стандартів, означало б приректи себе

на постійне відставання. Тому представляється більш правильним другий шлях, обраний нами для побудови концепції підвищення міжнародної конкурентоздатності вищої освіти. Це *управління її якістю*, орієнтоване не на загальноновизнані кваліфікації, а на *досягнення потенційно можливих на даному рівні розвитку цивілізації знань*. У цьому і полягає *головна ідея, ціль нашого підходу, яка могла б визначити цілі нової стратегії* (стратегії випереджального розвитку освіти), *нової моделі управління освітою*. Саме ця модель, якщо її закласти, зокрема, у Національну доктрину освіти, визначивши тим самим стратегію розвитку освітнього поля в державі, могла б забезпечити побудову суспільства, заснованого на знаннях, і випереджальний розвиток нації.

Суть концепції управління якістю освіти.

Суть концепції управління якістю освіти (КУО) включає визначення: параметрів (об'єктів) управління якістю освіти, критеріїв управління нею і механізмів управління якістю освіти.

1. *Параметри-характеристики управління якістю освіти*. Виділяються такі параметри-характеристики управління освітою як її *потенційна, технічна, соціально-економічна, організаційна і психологічна можливості*. При цьому під ПОТЕНЦІЙНОЮ МОЖЛИВІСТЮ розвитку знань, потенційною можливістю освіти (ПМ) будемо розуміти ІНТЕГРОВАНЕ ЗНАННЯ — всю СУКУПНІСТЬ НАКОПИЧЕНИХ ЛЮДСТВОМ ЗНАНЬ (у т. ч. юридичних, філософських, психологічних, економічних, педагогічних, лінгвістичних і т. п., необхідних сучасному юристові). Це ГРАНИЧНО МОЖЛИВІ знання, ВСЯ інформація, яка зараз *зосереджена* в усьому світі, носіях інформації.

Визначення потенційної можливості освіти — накопичених людством знань особливо важливо для України, враховуючи наші національні проблеми.

Концепція управління освітою передбачає проведення аналітичної роботи з визначення потенційної можливості — виявленню накопичених людством знань в кожній предметній області, *включаючи ті, котрі за радянських часів не були визнані навчальними програмами сприйняті* в силу ідеологічних обмежень в освітній політиці. Якщо ми говоримо про юриспруденцію, то мова йде про знання, накопичені людством в області теорії природного права, конвергенції, психологічних і антропологічної (Ломброзо) шкіл права, школи реального, приватного права і багато інших знань. Визначення потенційної можливості — задача між-

дисциплінарна, котра (у рамках предметних і міждисциплінарних симпозиумів, конференцій) вирішується, але вирішується спонтанно, некеровано.

Визначення потенційної можливості полягає у виявленні ВСІЄЇ накопиченої в країні інформації, що міститься у дисертаційних дослідженнях, монографічній і навчальній літературі. Характеристика «Потенційна можливість» вводиться для позначення результатів проведення згаданої роботи з виявлення інформації, накопиченої в країні й у світі. Ці результати можуть бути подані у вигляді аотацій до тематики навчальних курсів по предметних областях правових знань, тематичних добірок правової інформації, аналітичних оглядів з певної тематики, доповідних записок, реферативних даних і т. п. Усі ці дані повинні бути використані, згідно КУО, для визначення області потенційно досяжних знань.

Засобом акумулювання потенційної можливості можна вважати Інтернет-технології, але, зрозуміло, що це лише інструмент. Зараз він використовується у рамках ринкових механізмів некеровано, спонтанно. Вважаємо, що вчені академії України разом із вченими галузевих інститутів, провідних навчальних закладів під керівництвом Національної академії наук могли б, об'єднавши зусилля, акумулювати в рамках кожної предметної галузі науки найважливішу інформацію, накопичену людством. Акумулювати для використання на практиці ЧЕРЕЗ освітянські стандарти. Адже знання для того і слугують, щоб використовувати їх у практичній діяльності або безпосередньо, або (якщо це знання фундаментальні, абстрактно теоретичні) для генерування «вторинних» прикладних знань.

Як кількісно оцінити значення ПМ? Тобто, який показник може бути використаний для оцінки потенційної можливості освіти? Вважаємо, що це принципово можна зробити, оцінивши ПМ у бітах, байтах. Конкретні значення цього показника можуть бути визначені за допомогою методу експертних оцінок та інших методів наукового арсеналу.

ТЕХНІЧНА МОЖЛИВІСТЬ (ТМ) характеризує **НАЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ** (здатність нації, окремої країни) використання в **НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ** накопиченої людством інформації (потенційної можливості освіти). ТМ має визначатися обсягом правової інформації, що експлуатується (споживається) у країні у рамках **ОСВІТЯНСЬКИХ СТАНДАРТІВ**. Задачі формування національних стандартів в області юридичної освіти могли б вирішуватися під керівництвом Науково-методичного

центру Міносвіти. Стандарти, що характеризують технічну можливість юридичної освіти в країні, повинні у подальшому затверджуватися на з'їздах фахівців-юристів. Зазначимо, що зараз ці стандарти *визначаються не потенційною можливістю освіти*, а потребами практики — соціально-економічною можливістю, про яку мова піде нижче. Тобто, сьогодні не знання (наука) визначають зміст освіти, а практика — практичні потреби. Доказом є те, що розробка освітньо-професійних програм (ОПП), а отже і навчальних планів, здійснюється (принаймі, повинна здійснюватися), виходячи з освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ) посад сучасної системи управління, а точніше тієї системи, що існувала на день фіксації цих характеристик. Отже, сьогодні посади, а не посади, функціональні обов'язки, знання й вміння майбутнього, визначають зміст сучасної освіти. Що ж стосується практики, то вузи взагалі не утруднюють себе навіть і розробкою таких ОКХ і ОПП (у правознавстві стандарти існують лише поки що для бакалаврату розроблені в 1994 р.), переписуючи навчальні плани один у одного і виходячи з того, що можуть викладати наявні кадри, а не із того, що потрібно. Значення показника технічної можливості — це частина ПМ, що використовується в національних освітянських стандартах.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА МОЖЛИВІСТЬ (СЕМ) визначається обсягом наукових знань — наукової інформації, яку потребує практика, споживає народне господарство. Визначення соціально-економічної можливості — це встановлення зв'язку між вимогами практики, народного господарства до конкретної посади (спеціальності), до знань і умінь фахівців. Функцію встановлення такого зв'язку має виконувати навчальний план, розроблений на базі ОПП і ОКХ. Ці плани мають ідентифікувати, за законодавством України про вищу освіту, знання для 4-ох освітньо-кваліфікаційних рівнів: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст і магістр, що теж, до речі, суперечить європейським стандартам¹. На жаль, сьогодні ідентифікуються не знання і вміння, а лише самі рівні. Тобто, ніхто (принаймі, стосовно юристів) поки ще не може чітко диференціювати ці знання і вміння на кожному з освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Показник СЕМ залежить від розвиненості соціально-економічних відносин, ступеня чекання інновацій, готовності

¹ Як відомо, у європейській освітянській практиці використовуються три освітньо-кваліфікаційних рівні (бакалавр, магістр, доктор філософії у відповідній предметній галузі — PhD), в Україні — цілих шість: мол. спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр, кандидат, доктор наук.

їхнього сприйняття. У нинішніх умовах, коли в нашій країні узято курс на створення інноваційної економіки, управління цим показником набуває важливого значення. Кількісне значення показника СЕМ визначається обсягом і різноманітністю знань, вмінь, які потребує практика. Показники ТМ і СЕМ мають бути такими, що зіставляються. У такому випадку можна визначати, відповідають національні освітянські стандарти потребам практики чи ні.

ОРГАНІЗАЦІЙНА МОЖЛИВІСТЬ (ОМ). Показник ОМ — це кількість навчальної інформації, яка використовується в конкретній освітній установі (вузі) при підготовці фахівців. Іншими словами — це інформація, яка міститься у навчальних (робочих) планах, програмах, лекціях тощо і використовується в тому або іншому вузі.

ПСИХОЛОГІЧНА МОЖЛИВІСТЬ (ПсМ) характеризує здатність тих, хто навчається, опанувати знання та вміння. Очевидно, що ця здатність залежить від психологічного контакту викладача зі студентами, їхньої активності, залучення до процесу організації навчання і т. п.

2. *Критерії (показники) управління якістю освіти.* В рамках КУО визначено показники управління якістю освіти. Зокрема, у рамках вищевикладеної концепції виділяються:

— *показник якості освітянських стандартів* (визначається як відношення ТМ до ПМ);

— *показник інноваційності народного господарства* (відношення СЕМ до ТМ);

— *показник конкурентоздатності конкретного вузу* (відношення ОМ до СЕМ);

— *показник ступеню психологічної взаємодії* між викладачами і студентами, соціальної активності останніх в організації навчального процесу (відношення ПсВ до ОМ).

Якщо перші два показники характеризують стан розвитку освіти і народного господарства країни і потребують управління на державному національному рівні, то останні два характеризують ступінь використання вузом власних можливостей управління освітою.

3. *Механізми управління вищою освітою.* Механізми управління вищою освітою у рамках КУО включають технологічні та організаційні аспекти. Щодо перших, то технологічно процес управління на всіх рівнях зводиться до: 1) виявлення проблем в освітній діяльності (як різниці між бажаним і фактичним значеннями кожного з показників); 2) встановлення

причин виникнення проблем; 3) підготовки альтернатив їх вирішення.

Перераховані характеристики-показники якості освіти на етапі ліцензування спеціальності могли б оцінюватися як плановані (можливості), а на стадії атестації, акредитації — як фактичні (здатності). Відзначимо, що в даний час управління освітою в Україні здійснюється за показником соціально-економічної і організаційної можливостей і частково за показником психологічної можливості. Що стосується психологічної можливості, то вона використовується при перевірці знань студентів у процесі акредитації. Чому можна вважати, що управління освітою в Україні здійснюється сьогодні лише за названими показниками (соціально-економічної й організаційної можливостей)? Тому що ОПП, на підставі якої повинні розроблятися навчальні плани у вузах, за офіційною ідеологією в освіті України визначаються виходячи з ОКХ — ІСНУЮЧОЇ МОДЕЛІ фахівця, моделі, що не є інноваційною. Орієнтація системи вищої освіти на сьогоднішні, а не на прогнозовані функції, на сьогоднішнього фахівця — призводить, по перше, до його непридатності для виконання функцій, які вже змінилися, адже навчальні плани затверджуються, як мінімум, на п'ять років уперед. Як наслідок — молоді фахівці після закінчення вузу на виробництві «заново» опановують спеціальність, замість того, щоб нести в практику принципово нові знання.

Різниця між потенційною і технічною можливостями буде складати проблему, що повинна вирішуватися в рамках управління освітою у країні. Динаміка відношення технічної можливості до потенційної буде характеризувати ЯКІСТЬ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ у країні. Якщо показник технічної можливості характеризує максимально досягну можливість споживання (через освіту) наукової інформації в країні в цілому, то показник ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ МОЖЛИВОСТІ буде вказувати кількість наукової інформації, максимально досяжної до опанування на рівні конкретного вузу. При цьому можливі два варіанти. Перший (ідеальний) буде мати місце тоді, коли показники технічної можливості збігаються з показниками потенційної можливості, а показники організаційної — з показниками технічної можливості. Другий — показник організаційної можливості нижче технічної. Різниця між ними буде складати проблему управління вже на рівні вузу. Динаміка зміни відношення організаційної можливості до технічної буде характеризувати якість вузівського управління (коли потрібно

знімати ректора або, навпаки, призначати його на посаду міністра освіти).

З розробленої концепції випливають технологія ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО керівництва ЗМІСТОМ ЗНАНЬ у вузах, принципово нові критерії оцінки їхньої якості. Пропоновані нами критерії дозволять цілеспрямовано керувати саме змістом освіти. Вони можуть бути використані як при оцінці і моніторингу планованих параметрів навчального процесу (ліцензуванні), так і для визначення фактичних їхніх значень (акредитації вузів, що готують юристів).

Суть ліцензування могла б складатися у визначенні того, наскільки відстає організаційна можливість у тому або іншому вузі від технічної або соціально-економічної. Можна зазначити відповідні «пороги», які б дозволяли чітко визначити рівень можливої підготовки у відповідному вузі. Наприклад, якщо організаційна можливість збігається з технічною — то вуз має право готувати магістрів, якщо відставання складає, скажемо, не більш 15 % — бакалаврів (фахівців). Від 40 до 50 % — рівень молодшого фахівця. У разі, якщо цей показник нижче 50 %, вуз критеріям вищого навчального закладу не відповідає.

Таким чином можна було б визначити кваліфікаційно-освітній рівень, за яким будуть готуватися майбутні юристи (від молодшого фахівця — до магістра). Зайво говорити, що зараз усе це робиться «на око». Сьогодні один із головних показників якості навчання у вузі — кількість викладачів у штаті, що мають науковий ступінь (!?).

Саме показник організаційної можливості можна вважати основним при визначенні здатності вузу надавати освітні послуги. Цей показник може використовуватися при прийнятті рішення про видачу *ліцензії*. При *акредитації* могли б визначатися конкретні фактичні показники реалізації заявленої вузом можливості.

Організаційна можливість може зростати при використанні нових інформаційних технологій (Інтернет, віртуальні конференції, мультимедійні комп'ютерні навчальні системи тощо).

Організаційна здатність визначається показниками мінімізації дублювання інформації — чіткістю розподілу навчальних дисциплін по рівнях навчання (ступенева підготовка). У рамках КУО виключається неконтрольоване дублювання інформації. Основною ідеєю тут є те, що в рамках професійно спеціалізованих знань, на рівні підготовки молодшого фахівця вивчається понятійний апарат тих галузей права, які визначені за професійним

напрямок: на рівні від молодшого фахівця до бакалавра — національні, а на рівні від бакалавра до фахівця — міжнародні нормативні акти, що відносяться до відповідних галузей права. І, нарешті, на рівні від фахівця до магістра основний акцент робиться на шляхах і методах удосконалювання законодавства, практики його застосування. Організаційна здатність характеризується також ефективністю реалізованих викладачами методів і технологій навчання.

І, нарешті, психологічна можливість. Вона визначається показником відношення числа тих, хто вступив у вуз, до числа тих, хто успішно закінчив його і одержав підтвердження отриманої кваліфікації. Якщо вважати, що всі наявні абітурієнти дійсно відповідають вимогам до них (ще далеко не поодинокі випадки корупції у державних вузах), то цей показник буде визначатися психологічним «настроєм», відношенням викладачів і студентів до процесу навчання. Можуть бути різні варіанти так названої «халтури» як з боку перших, так і других. Таким чином, мова йде саме про психологічне відношення до освітнього процесу з боку його учасників. Вирішення можливих проблем — суть самоуправління як у викладацькому, так і в студентському колективах. Саме самоуправління є третім організаційним механізмом (після національного і корпоративного) управління якістю освіти.

Одним із шляхів нарощування цього показника є також залучення студентства, студентських спілок до процесу організації навчання, його вдосконалення; подальша демократизація управління у вузі, дотримання принципу рівноправної участі студентів і науково-викладацького персоналу в навчальному процесі та інших формах діяльності вузів.

Аналіз подій, розпочинаючи ще з Сорбонської декларації 1998 року, свідчить, що у подальшому з кожним роком зростала участь студентських спілок Європи у Болонському процесі. Якщо на його початку йшлося лише про консультації представників університетських кіл з керівництвом студентських асоціацій, то в подальшому молодь була залучена до дискусій з прийняття всіх важливих рішень і планів.

Працька зустріч 2001 року міністрів освіти країн-учасниць Болонського процесу відзначалася тим, що у ній з правом вирішального голосу брала участь академічна і студентська громадськість — члени Асоціації європейських університетів і представники Національних студентських спілок Європи (т.зв. E8IB). Учасники цієї зустрічі висловили задоволення тим фак-

том, що політична й освітня еліта та громадськість всієї Європи цілковито підтримала і сам Болонський процес, і необхідність виконання його шести цілей — введення двоступеневої вищої освіти, узгодженість дипломів, застосування додатка до них, використання системи трансферу кредитів та узгодження навчальних планів, підтримка мобільності студентів, створення європейської системи забезпечення якості вищої освіти й підвищення її привабливості для іноземців.

Одночасно, учасники Празької конференції на основі врахування двох конвенцій — всіх вищих навчальних закладів (ВНЗ) Європи, прийнятої у м. Саламанці, і відзиву студентських асоціацій, сформованого на конференції в м. Гетеборзі, розширили перелік «болонських» цілей ще трьома:

— формування на всій території Європи умов для навчання впродовж усього життя;

— дотримання принципу рівноправної участі студентів і науково-викладацького персоналу в навчальному процесі та інших формах діяльності університетів та інших ВНЗ. За безпосередньої участі студентів має вводитися кредитно-модульна система і трансфер навчальних кредитів, створюватися й узгоджуватися нові навчальні програми, де б об'єднувалися академічна якість і наукова глибина з формуванням у молоді тієї професійної компетентності, без якої годі сподіватися на її успіхи на швидкозмінному ринку праці об'єднаної Європи;

— створення нових спільних навчальних програм, які були б привабливими не лише для європейців, але й представників молоді інших континентів. Для цього не менш важливо створити і підтримувати роботу органів забезпечення якості вищої освіти, акредитації і сертифікації навчальних програм і цілих закладів.

І, насамкінець, кілька слів щодо вдосконалення управління наукою в країні. Задачу акумулювання знань, накопичених людством, подальшого їх нарощування, моніторингу потенційної можливості освіти могла б узяти на себе академічна наука, разом з галузевою (відомчою) і вузівською. Результатом визначення потенційної можливості освіти має стати створення Банку знань. Маючи такий банк, можна цілеспрямовано і вже неформально керувати розвитком науки в країні. Так, критеріями оцінки докторських і кандидатських робіт, монографій, наукових статей могло б стати збільшення нової об'єктивної інформації, збільшення щодо знань, зафіксованих як потенційна можливість освітнього процесу на момент оцінки новизни роботи. Головна ідея — жод-

на наукова робота не повинна лягати мертвим вантажем на полиці. Принаймні, положення, що виносяться на захист, мають спрямовуватися у банк знань, що накопичується в рамках визначення потенційної можливості освіти. У залежності від наукової цінності дисертаційних положень можна визначати наукову ступінь, яку заслуговує здобувач. Зокрема, якщо наукова робота має метою доведення вже відомих науці знань до можливості їх практичного застосування, то це має бути магістерська (кандидатська) ступінь. Якщо мова йде про принципово нове знання, відсутнє в Банку знань, то це має бути ступінь доктора наук. Безсумнівно, повинен бути у наявності і механізм автоматичного включення нових знань у масив використовуваної навчальної інформації.

Проблема неформального інтегрованого управління освітою і наукою в країні (а задача саме інтегрованого управління цими об'єктами не є надуманою вже хоча б тому, що в Україні є Міністерство освіти і науки) потребує окремого більш детального розгляду і викладення нашої концепції більш розгорнуто. Зараз управління наукою здійснюється формально. Це викликає велику полеміку. Багато авторів наголошують на масштабності бізнесу по підготовці «під ключ» докторських і кандидатських дисертацій, хабарництві, що супроводжує процес їх захисту, стрімкому прориві до наукових ступенів і звань чиновників вищих щаблів влади і т. п. Але пропозиції, що висуваються — демократизація системи наукової атестації, виведення її з системи адміністративного втручання з боку державних органів, перехід до уніфікованої з Європою системи, наукового ступеню «Доктор філософії» (PhD) — не вирішують проблеми. Можна уявити формалізм і в рамках європейської системи атестації наукових кадрів. Вирішення проблеми формалізму у науці полягає у переході до неформальних критеріїв оцінки наукових робіт, суттєвого збільшення віддачі від наукових результатів, зростання їх показника корисної дії — ПКД.

Така суть концепції, що пропонується, і пропозиції щодо її реалізації. Представляється, що за допомогою КУО можна справитися і з функціями «фільтра» у плані виявлення навчальних закладів, що є такими лише за назвою, нездатних здійснювати підготовку фахівців на необхідному рівні (тут уже не відбудеться чичиківськими прийомами: приписуванням у штат вузу мертвих душ з науковим ступенем), і з власне задачами управління якістю освіти в країні, переходу до суспільства знань.